

Др Најица Љ. Деретић, доцент
Универзитет у Новом Саду
Правни факултет у Новом Саду
nderetic@pf.uns.ac.rs

ДРЕВНО РИМСКО IUS VITAE AC NECIS (ПРАВО ЖИВОТА И СМРТИ) И САВРЕМЕНО НАСИЉЕ НАД ЖЕНОМ (ФЕМИЦИД)*

Сажетак: Овај рад је покушај да се да одговор на питање – да ли је право на „живој и смрт“ жене, (*ius vitae ac necis*) у рукама мушких чланова породице или партера – ванвременска категорија. Да ли је могуће да се у Србији у XXI веку још увек води борба да се „право на живој“ жене уздигне на ниво „основних људских права“? Шта је допринело томе да схватање о урођеном човековом достојанству на темељу „људских права“, које датира још од феудалној друштвеној поретка – није у ипостаси заживело у Србији до данашњих дана, када су у питању жене. Које су то друштвене околности допринеле да римско *ius vitae ac necis* надживи векове и посебно се „прими“ у Србији, само под другим именом – савремено насиље над женом (фемид). Тај појам је дефинисан као „родно засновано убиство над женама, девојкама, девојчицама и бебама женској пола од стране особа мушкој пола“. Убице код фемиде су: партери (бивши/ садашњи, брачни/ ванбрачни), чланови породице – отац, свекар, син, унук, зет, Да ли примена строжијих норми од стране надлежних органа или рад на промени свести насилника, или оба чиниоца истовремено, могу допринети да се ова поразвајућа појава у 21. веку искорени – ипостаси се ручна и обична јавност.

Кључне речи: жена, право на живој, достојанство, власи оца, власи мужа.

* Рад је посвећен Пројекту „Биомедицина, заштита животне средине и право“ који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

1. КРАТАК ПРИКАЗ ПОЛОЖАЈА ЖЕНЕ У РИМСКОМ ДРУШТВУ

Опште је позната Морганова теорија да су се латинска племена које је Ромул ујединио, појавила на историјској позорници, на вишем степену варварства и близу прга цивилизације.¹ Код италских племена пре оснивања Рима, утицај жена је велики; дете носи име рода своје мајке.² И многи романисти стоје на становишту да је према предању, римска матрона (удата жена старог доба) уживала велику слободу не само у породици већ и у друштву и да „све док се крећемо у оквирима историје и чисто римске традиције, тешко можемо доказати ропски статус жене из времена почетка римске историје. Римска жена учествује у приватном и јавном животу као племенита и достојанствена фигура, обликована према озбиљном и строгом калупу свога супруга, цењена је од мужа, поштована од робова, клијената и деце“.³ То ће се све променити када на сцену ступи патријархална породица где доминантну улогу има „шеф“ породице (*pater familias*). У теорији има озбиљних тврдњи да је „укидање матријархата светско историјски пораз женског пола; мушкарац је приграбио кормило у кући и жена је била лишена свог достојанства, подјармљена, претворена у робињу његове похоте и пуко оруђе за рађање деце. Једини и искључиви циљ класичне моногамије били су владавина мужа у породици и рађање деце која су могла бити само његова и која су била одређена за наследнике његовог богатства. Да би се осигурала верност жене, дакле и очинство деце, жена је безусловно дата мужу: ако је убије он врши само своје право.“⁴

Први векови римске историје карактеришу строги патријархални услови живота. На челу породице могли су стајати само преци мушког потомка (отац, деда, прадеда...). Само је отац породице (*pater familias*) био самостално лице; он је једини могао имати очинску власт (*patria potestas*) оличену у „праву живота и смрти“ (*ius vitae ac necis*) над подређеним особама у породици – женом, децом, робовима. Жена у породици (супруга и мајка) није имала ни приближно једнака права каква су признавана оцу породице: нити у приватноправном, а поготову не у јавно-правним односима.⁵ Гај назива институт очинске власти *ius proprium civium romanorum* („строго националним институтом римских грађана“) и додаје: „...„мало је вероватно да постоји

¹ Луис Морган, *Древно друштво*, Београд 1981, 257.

² Марко Марковић, *Развод брака*, Београд 1964, 9.

³ Pietro Bonfante, *Corso di diritto Romano*, I, Roma 1925, 30-57. Од домаћих аутора, на низу примера ту тезу поткрепљује Мила Јовановић у својој необјављеној докторској дисертацији *Положај жене у најстаријем римском праву*, Београд, 1984.

⁴ „Вид“, Фридрих Енгелс, *Порекло породице, приватне својине и државе*, Изабрана дела Карла Маркса и Фридриха Енгелса, Том II, Београд 1950, 201.

⁵ Ulpianus, *Libro primo ad Sabinum*, D.50,17,2.; превод Анте Ромац, Извори римског права, Загреб 1973, 153.

још људи који би имали такву власт над својом децом и женом, као ми римски грађани“.⁶ Иако је жена током највећег дела римске историје, сматрана по-словно неспособном, према тврђењу Гаја „не постоји ниједан ваљани разлог за ограничење пословне способности жене“.⁷ Жене су већ са дванаест година, а мушкарци са четрнаест година, били способни за брак. У браку нема љубави, јер је склопљен из интереса, споразумом који су родитељи уговарали када њихова деца нису имала ни десет година; супруга је морала да буде покорна и послушна; да исказује чедност (*pudicitia*), дакле да буде верна свом мужу, јер свака прељубничка веза би упрљала њену крв и угрозила би чисто-ту наследне линије;⁸ дошло би до „мешања крви“ (*turbatio sanguinis*). Иако је римски брак био моногаман, муж је могао поред своје супруге, да потражи задовољство са киме год пожели, младићем или девојком, под условом да ти партнери нису рођени слободни; робови и проститутке су ту да задовоље господара.⁹ С друге стране, веза жене са робом, својим или туђим, санкцио-нисана је смрћу жене.

У вези са положајем жене у браку, Римљани користе посебан термин – *manus*, латинска реч за руку, што симболично значи „власт“, Потпасти под нечију „власт“ значи бити потчињен некоме, немати своје „ја“, бити „лице туђег права“. У Риму су дуго времена постојале две врсте брака: брак са *minus*-ом и брак без *minus*-а; иако има романиста који тврде да не постоје две врсте брака, већ само два различита положаја жене у браку.¹⁰ Податак, да је брак некада био праћен доласком под власт, а некада, не, историјска је чињеница која оправдава употребу ових термина, сматрају други романисти.¹¹ У вези са карактером и сврхом *manus*-а, у литератури се могу срести тумачења да се у *manus*-у налази темељ патријархалниог друштва; то је начин на који се рађа патријархат, односно, начин да се прекине имовинска веза жене са породицом где је рођена, и успостави веза са породицом мужа; циљ те промене није безначајан: ступање на историјску позорницу, патријархата, где је мушкарац свемоћан.¹² Као глава породице, он је газда у кући, он је лице свога права (*sui iuris*), док су жене, деца, робови – лица туђег права (*alieni iuris*); жене су у власти очеве, браће, мужева.¹³ Иако је било случајева да је и жена могла бити лице свога права (*sui iuris*) уколико је била самица, али она никада није могла бити *pater familias*; то право је искључиво припадало

⁶ Gai Inst. 1.55.

⁷ Gai Inst. 1.144.199.

⁸ Жан-Ноел Робер, *Сџари Рим* (превод: Мима Александрић), Београд 1999, 228.

⁹ Ж.Н. Робер, 228.

¹⁰ Mario Talamanca, *Istituzioni di diritto Romano*, Milano 1990, 131.

¹¹ Michael Kaser, *Das Romische Privatrecht*, Munchen 1955, 64.

¹² М. Јовановић, 44.

¹³ Titius Livius, *Ab urbe condita* XXXIV, 2; „Вид“, Herrman Claudine, *La role judiciaire et politique des femmes sous la Republique roman*, Bruxeles 1964.

мушкарцу; он је то могао постати чак и као малолетан (коме је постављан тотор). О положају жене у римској патријархалној породици, најсликовитије говоре речи Катона Старијег: „Муж је судија својој жени, његова власт нема граница; он може оно што хоће; ако је учинила неку погрешку, он је кажњава; ако је пила вино, он је осуђује, ако је имала однос са неким другим човеком, и затекне је у прељуби, без суђења је може убити;¹⁴ ако муж изврши прељубу, жена га не сме ни прстим дирнути; нема никакво право“¹⁵

Manus- брак се среће на почетку римске историје и он ће се задржати као владајући облик брака, све док основу римског друштва чини затворена кућна привреда. Отац породице је закључивао брак жени *alieni iuris* са оцем породице мужа или са самим мужем уколико је он био лице свога права. Жена *sui iuris* закључењем брака са *manus*-ом, мењала је свој статус, јер је доживљавала једну врсту грађанске смрти (*capitis deminutio minima*); губила је статус лица „свог права“, постајала је лице *alieni iuris* и долазила је под власт свога мужа. У старом римском браку са *manus*-ом, увођењем жене у мужевљевој породици (*conventio in manum*), жена се везује за мужевљевој породици, а затим и за децу коју ће у тој породици изродити. Жена излази из власти своје рођене групе и потпада под *manus* породичне групе мужа. У њену породици где је рођена, на исти начин долазе и жене њеног брата. Жена улази у род мужа и више себе не сматра припадником очевог рода, нити више носи име свог рода. Тај стари обичај да се жена „казује“ по мужу, а не по оцу (што је природније), задржао се дуго, чак до данашњих дана, у строгим патријархалним срединама. Жена постаје породична кћерка свога мужа (*file loco apud maritum*),¹⁶ уколико је муж лице *sui iuris*; ако је муж особа *alieni iuris*, односно ако муж има над собом *pater familias*-а, онда и жена потпада под власт мужевљевог *pater familias*-а, према коме добија положај унуче (*neptis loco*); а према својој деци ће добити положај сестре (*sororis loco*). Власт мужа према жени је у таквим условима неограничена и оличена је у познатој изреци – *ius vitae ac necis* („право живота и смрти“). Корене овог понашања налазимо још и тзв. „краљевским законима“ (*leges regiae*) где је била предвиђена смртна казна за жену која учини неки грех: прељубу, пијанство, чедоморство. Касније је то „ублажено“ обавезом мужа да се, пре него пресуди жени, консултује са члановима породице. Чврсто је било укорењено схватање да је једина улога жене у браку да обезбеди несумњивог наследника те породице.¹⁷

¹⁴ Фистел де Куланж, *Античка држава*, (превод: Прокић-Милосављевић), Београд 1956, 40.

¹⁵ „Вид.“, М. Јовановић, 3.

¹⁶ Чин примања жене у мужевљевој породици (*conventio in manum*) сличан је чину усвојења; отуда и положај жене *filiae loco* (положај кћери). „Вид.“, Pietro Bonfante, *Corso di diritto Romano*, I, Roma 1925, 42.

¹⁷ У најстаријем периоду, од шефа породице зависило да ли ће тек рођено дете прихватити као члана своје породице; он је након рођења детета требао да се сагне и узме га у

У време када Римљани постају господари света, дешавају се значајне промене у укупним друштвеним односима, па и породичним односима: породице се све више богате, стара религија губи на значају, а нова није још загосподарила. Крај Републике и први векови Царства су у знаку потпуног слома римске породице и општег моралног расула. Разлози за то су гомилање великог богатства и великог броја робова у рукама појединаца. Слаби породична чврстина и строгост породичног морала. Прихватају се нови обичаји и навике, који ће временом све више водити у разврат и неморал. Жене се све више осамостаљују; бракови се све мање закључују јер људи окружени робињама, не желе да та задовољства мењају за неку формалну заједницу и обавезе које иду уз ту заједницу. Они који се одлуче на брак, то чине на неформалан начин, својом вољом. Преовладава брак без власти мужа (*sine manu*), који жени пружа више права, самосталности и слободе. Закључивао се без икаквих формалности: довољан је био само фактички заједнички живот две особе супротног пола и њихова доказана жеља да такву заједницу сматрају браком.¹⁸ Жена остаје и даље члан своје првобитне породице или остаје *sui iuris* уколико је то и раније била. Од објекта мужевљеве власти постаје субјект брачних односа. Жена се према мужу и деци налази само у „фактички етичком односу, а према свом оцу у правном односу, јер и након закључења брака припада његовој кући“.¹⁹ Она је само „позајмљена“ мужу, јер остаје везана за своју породицу где има наследна права. Трагови мужевљеве власти постоје, али та власт више није копија *patria potestas*. Жена је обавезна на поштовање мужа, а за узврат ужива мужевљево заштиту.²⁰ Жени се диве, а она уместо строгих античких врлина радије користи шармантна оруђа завођења. Против слободног и толерантног односа у љубави, устао је Август који доноси неколико закона (почев од 28. године пре н.е.) којима покушава да врати изгубљени морал и подсети грађане на обавезе које намеће врлина (*virtus*).²¹ Ти његови покушаји нису уродили плодом; бракови се све више разводе. *Pater familias* полако али сигурно губи позиције које је имао у време када се распадом консорцијума појавила патријархална породица агната.

Посткласични период у развоју римске државе је период тешких економских, војних и осталих неприлика, које ће се и те како рефлектовати на укупне породичне односе, а тиме и на положај жене. Под утицајем хришћанства

своје руке. Уколико то не уради, такво дете је било излагано на Форуму, где је могао свако да га узме. Отац породице је, временом, морао да прихвати свако рођено здраво мушко дете, а касније, и прворођену кћер, док су остале кћери излагане. Вид. Наташа Деретић, „Да ли је излагање деце и прогаја деце (*ius expendi*) ванвременска катџорија“, Зборник радова Правног факултета у Приштини (измештен у Косовској Митровици) 2015, 475-486.

¹⁸ Драгомир Стојчевић, *Римско љривајно љраво*, Београд 1977, 87.

¹⁹ Драгољуб Аранђеловић, *Предавања из Римској љрава*, Београд 1938, 276.

²⁰ Dig. 24.3; Dig. 47.10.

²¹ „Вид.“, Ж.Н. Робер, 229.

(које је почетком првог века н.е. почело да се шири преко робова и сиромашнијег слоја људи) и све изразитије моралне чистоте коју оно проповеда, чине се напори ка учвршћивању брака и породице, у смислу хришћанске доктрине. Захтева се узајамна верност супружника и наглашава једини циљ полних односа – зачеће; томе је све подређено. Свако стално полно живљење пуноправног мушкарца и жене, сматра се браком. Брак је моногамна заједница двоје људи супротног пола; бигамија није ни могла да постоји јер је нови брак по сили закона гасио стари брак. Чак је и време за жалост и оплакивање (*tempus lugendi*) после смрти брачног партнера, ограничено само на жену.²² И док је у класично доба (где се ова забрана такође односи само на жену) време за жалост, оплакивање, било десет месеци, у посткласично доба је дванаест месеци; у том року се жена, уколико је брак престао смрћу мужа, није могла удавати.²³

Сва наведена правила важила су само за „обичне смртнике“. У римској држави. У успону, срећемо истакнуте примере владавине корумпираних, окрутних богаташа, чија је разулареност, измедју осталог, коначно довела до пада Римског царства.²⁴ Њима је припадала и једна жена, Агрипина (15.–59. пре н.е.), која је на власт дошла удајом за Клаудија. Царством је управљала кратко, али је остала забележена као „препредена, заносна, заводљива, одважна, промискуитетна, родоскрнављену склона (била је Клаудијева братаница), лакома и крвожедна жена; једном речју, била је нека врста узора жене застрашујуће за све противнике женских права“.²⁵ О том времену, које је било у знаку настране крволочне суровости, и конкретно о тој жени сазнајемо преко историчара Тацита.²⁶ Судбина Агрипине показује „да је она била производ

²² Од најранијих дана римске историје позната је установа *tempus lugendi*. Премда је старо доба прожето строгим моралним и религијским начелима, очигледно је да се сматрало, да није сувишно предвидети и овакву забрану. Краљ Нума Помпилије, коме се иначе приписује религијско уређење Рима, установио је обавезу исказивања жалости за умрлим чланом породице. Тако је између осталог предвидео, да жена или муж у року од десет месеци по смрти свог брачног друга треба да се уздржавају од закључења новог брака. Уколико наведено правило буде прекршено, па удовац, односно удовица, закључе нови брак пре истека рока предвиђеног за жалост, имали су обавезу да на име казне жртвују младог вола. „Вид“, Plutarh, Numa 12. (прев. Антун Маленица, *Извори Римској љрава*, Београд 1989, 63.

²³ „Вид“, Анте Ромац, *Речник римској љрава*, Загреб 1975, 558.

²⁴ „Вид“, Филип Џајгентес, *Моћ и ѡхлеја* (превод: Мила Матијашевић), Београд 2003, 77.

²⁵ *Ibid.*, 77.

²⁶ Тацит, *Анали* IV, 53. (прев. Љиљана Црепајац) Београд 1970, 53. Тако сазнајемо да је Агрипинин отац, славни војсковођа и владар Германик, њену мајку (која се такође звала Агрипина) уморио глађу. Агрипина је имала још две сестре и брата Гаја, који је добио име Калигула („мала чизма“ – након што га је отац представио у војсци у минијатурној униформи). Када је као двадесетчетворогодишњак дошао на власт (након што је његов отац Германик угушен) довео је на двор своје три сестре и с њима приређивао огавне представе за публику; једном речју остао је запамћен као луд, крволочни манијак; убијен је од стране припадника

времена. Рођена у породици богатих, неумерених у својим задовољствима, и лишени свих моралних обзира, једина гаранција опстанка жена из тих кругова, била је бити на власти – преко мужа или сина. Мада се у случају Агрипине показало да ни то није велика сигурност. У сваком тренутку могао је да их убије отац, стриц, син, унук, рођак, маћеха, па и мајка, чак и када је јасно да у њима нема жеље да се стекне моћ.²⁷ Судбина Агрипине је само један од примера случајева метероубиства (јер ју је убио син) које се посебно „примило“ у високим круговима, поред оцеубиства (*paricidium*) које се строго кажњавало.

У VI веку н.е. Римско царство се свело само на простор источно од Јадранског мора; добија и друго име – Византијско царство са престоницом у Цариграду.²⁸ Важну улогу, по неким изворима и најважнију, у тој новонасталој феудалној држави имала је опет једна жена – Теодора, жена Јустинијана који влада од 527. до 565. године нове ере. У младости највећа куртизана тога доба, „блудница и стриптизета“, уздигла се до царског достојанства; учествовала је у власти, као Јустинијанов саветник од највећег поверења. Склопивши брак са њом, Јустинијан је прекршио стару одредбу римског права, по којој је било забрањено сенаторима и владарима да се ожене са тзв. „озлоглашеним женама“ (*femina probrosae*), међу које су убрајане глумице, проститутке, куртизане, робинје, ослобођенице, жене које су водиле крчму, јер су оне третиране као подводачице...Јустинијан под њеним утицајем, доноси конституцију којом је допуштао закључење брака женама „ниског морала“ (*feminae adiectae*) са припадницима виших слојева друштва.²⁹ Теодора, „интелегентна и вешта у вођењу политике, „остала је упамћена да се изборила

преторијанске гарде. Миљеница му је била Друзила, налмађа сестра. После њене смрти, проглашава је божанством и одређује период јавне жалости, током кога је било забрањено да се неко насмеје, обедује с породицом и пријатељима, или се умива. У време његове смрти, Агрипина је имала двадесетшест година. После свега што је доживела на двору, схватила је да је једини начин да сачува свој живот, да се уда за владара и да влада из сенке. Отуда и брак са својим стрицем Клаудијем, који је већ био ожењен са својом нећаком Месалином, која је опет била прича за себе, због свог раскалашног живота; завршила је са пререзаним гркљаном од стране Каудијевих људи. Агрипина, са свим својим манама, је прва жена у римској историји која је била главна политичка сила у царству; била је жена императора, сестра императора и мајка императора; скончала је тако што је доживела да је син лиши живота; тиме се остварило пророчанство које бележи предање – да ће родити сина који ће постати цар, али ће је он убити; она је тада наводно, рекла: „Само нека постане цар, па макар ме и убио“.

„Нав. према“. Ф. Џајгентес, 78-87.

²⁷ *Ibid.*, Ф. Џајгентес, 78-79.

²⁸ Цариград се звао Визант, све док га римски император Константин Велики у IV веку није преименовао у Константинопол (Цариград). Када су 1453. године тај простор освојили Турци, Цариград је преименован у Истамбул. Под влашћу Византијског царства били су данашњи Балкан, Мала Азија, Ирак, Сирија, Либан, Палестина, и Египат.

²⁹ Nov. 78.3.; С. 5.4.23.3.

за прво признавање женских права. Променила је законе о разводу брака, дајући женама већа права. Доноси строге законе којима се забрањује трговина девојкама; једну царску палату је претворила у дом за 500 проститутки, које су се уместо улице, одавале молитвама и покајничком животу.³⁰ И судбина прељубнице је много боља него раније, у време цара Константина, када се прељуба третира као злочин против бога,³¹ санкционисан смртном казном. Сада је то само прекршај, при чему је битно да ли прељубница осећа кајање због чина који је учинила.³² Санкција за прељубу више није смртна казна, већ затварање жене у манастир, одакле би је муж, ако би жени опростио, могао ослободити после две године „заточеништва“ у манастиру. У Јустинијаново време, вероватно под Теодореним утицајем, на целокупној имовини мужа била је конституисана привилегована хипотека у корист жене због осигурања повраћаја мираза (са њеним правом првенства над свим повериоцима).³³

2. КРАТАК ПРИКАЗ ПОЛОЖАЈ ЖЕНЕ У СРБИЈИ

Данашња Србија је настала на територији Источног римског царства. Примањем хришћанства „у IX веку приватни живот, друштвени ред и свака уљудност, носила је хришћанско обележје“.³⁴ Опште је познато да је у лику Исуса Христа изражена основна мисао о спаситељу који долази на свет да спасе људе..., шири међу људе учење о спасењу, о љубави и трпеливости међу људима, обећавајући добрима и, царство божје у ком ће сви бити једнаки... „где постоји јединство слуге и господара“... Тај почетни поглед на свет, који заступа хришћанска вера у време док је прогањана, промениће се када хришћанство постане важећа и једино призната религија (380.). Тада, у садејству са државом, учи своје вернике да „слуге слушају своје господаре, да буду угодни у свачему, да не одговарају...“³⁵. У господару се види „*dominus et deus*“ („бог и господар“). Такав однос према мушкарцу пренео се са државног на друштвени, односно, породични живот, где христови ученици пажњу усмеравају ка строго патријархалном браку у коме је жени наређивано да буде „понизна слушкиња своме мужу“.³⁶ Сматрало се да је „муж глава жени, као

³⁰ „Нав. према“. Ф. Цајгентес, 93.

³¹ Марко Младеновић, *Развод брака*, Београд 1964, 49.

³² С.9.9.22.

³³ С. С. I. 18. 17. 18.; Nov. 97.3.

³⁴ Стојан Новаковић, *Средњовековна Србија и римско право*, Архив, бр.3, 1906, 21.

³⁵ Павлова *Посланица Тийју*, 2,9.

³⁶ Ана Божић, *Положај жене у приватном праву кроз историју до данас*, Београд 1939,

што је Христ глава Цркви³⁷ брак је једно инфериорно стање и једино жеља за потомством може да оправда закључење брака.³⁸

У Србији је, веома дуго, још од средњег века, затим кроз XVIII., XIX., па и почетком XX. века – владајући облик породице био породична задруга, у значењу велике, патријархалне породице, где заједнички живи и ради више генерација, повезаних заједничком породичном имовином. Породична задруга „је имала домаћина или старешину, кога су сви задругари слушали као оца“.³⁹ Таква пракса је у већини европских земаља већ била превазиђена. Како је задруга имала превасходно економску функцију, њени чланови су имали обавезу да очувају стечену породичну имовину. Тако, синови остају у породици, а кћери удајом, одлазе из своје породице. Српско друштво је у осамнаестом, деветнаестом па и почетком двадесетог века, било искључиво аграрно друштво, где се на брак гледа као на средство да се рађањем што већег броја деце умножи радна снага породице. У жени се превасходно види средство да се тај циљ оствари; улога жене је била првенствено репродуктивна – рађање деце.⁴⁰ О судбини жене искључиво одлучује њен отац, а када закључи брак – њен муж. Она се дуго времена и „казује по мужу“, а не по свом оцу, што је природније; тај обичај се задржао до данашњих дана у патријархалним срединама. Да је жена „својина“ мужа и да је његова реч закон, није било ништа чудно, јер се полазило од тога да је „човек (муж) једна врста племића, а жена једна врста себра“.⁴¹

За време постојања Кнежевине Србије (1830-1882.) створена је државна организација која је настојала да се односи тадашњег грађанског друштва регулишу новим напреднијим одредбама. У том смислу је донет Српски Грађански законик (СГЗ) 1844., по угледу на Грађански законик Аустрије из 1811. године. СГЗ је одступио од свог изворника, тиме што је задржан принцип неравноправности полова у породичним и наследним односима. Повлашћени

³⁷ *Посланица Ефрежанима*, V, 25,22,23.

³⁸ „Вид“, Жак ле Гоф *Човек средњеј века*, (превод: Љиљана Марковић, Сања Ђурковић...), Београд 2007, 309.

³⁹ Драгош Јефтић, Драгољуб Поповић, *Народна њравна историја*, Београд 2003, 11.

⁴⁰ Крајем XIX века Србија је заједно са Русијом и Угарском имала највишу стопу natalитета у Европи. Рађало се петоро и више деце. У XX и XXI веку Србија је доживела радикално смањење становништва. Бракови се све ређе закључују, а и када се закључе, роди се једно до два детета у просеку. Разлози за такву алармантну ситуацију се траже у ратовима који су вођени на овим просторима (Први и Други српски устанак, Балкански ратови, Први и Други светски рат, грађански рат деведесетих година двадесетог века). Није занемарљив ни уплив страних „обичаја“ којима се обезвређују традиционалне вредности српске породице и њена улога у друштву. „Вид“, Наташа Деретић, *Устианова брака у контићестиу друшћивено-економских дешавања у XIX веку*, Зборник радова, Универзитет Синергија, Бијељина 2011, 186.

⁴¹ Живојин Перић, *Жена у Српском грађанском законнику*, Архив за правне и друштвене науке, 1928, 9.

положај је припао мужу „као глави и старешини куће и родбине“ (чл. 109 СГЗ). Жена је у тадашњем српском патријархалном друштву имала маргиналан значај, који најбоље одсликава реченица да је „жена у селима стајала док је човек (муж) за трпезом“. И у наследном праву, поменути закон маргинализује жену јер мушки чланови породице наслеђују породичну имовину, док „женској деци припада уживање, издржавање, пристојно удомљење по постојећем обичају“ (397 СГЗ) јер се „жене уподобљују са малолетницима у погледу пословне способности“ (чл. 920 СГЗ).

Прошли су векови, држава Србија је грабила у свом напретку да сустигне европске земље, али се тешко ослобађала свог патријархалног менталитета; није га се ослободила до данашњих дана. Од свих идеја која је проповедала хришћанска црква, у патријархалном друштву како је наше, до данашњих дана није искорењена идеја да је „муж глава жени“. Тако да данас у реалном животу, имамо различит правни и фактички положај жене у друштву и породици. Правно, жене су изједначене у свим правима са мушком популацијом, али им је фактички положај и те како различит. Мушкарац је сачувао привилегије како у друштву, тако и у породици, до данашњих дана. Њему је наклоњено јавно мњење више него жени, а често му и закон иде у прилог. Положај жене је тежи, јер је њој јавно мњење мање наклоњено... Она злокобна реченица с почетка „... жена је безусловно дата мужу: ако је убије он само врши своје право“;⁴² доиста је сулуда и поражавајућа, али ипак присутна у реалном животу државе Србије кроз тзв. савремено насиље над женом (*феминицид*).

Прошли су векови, али насилна људска природа, је нажалост, остала непромењена, па тиме и последице које то насиље доноси. У вези са наведеним, занимљиво је једно истраживање на пројекту „*Добробити и безбедности жене*“ које је ових дана спровео ОЕБС на групи од 2023 жене, старосне доби од 18. до 74 године. Резултати тог истраживања показују примарни разлог који жене спречава да пријаве насиље у породици. То су „јавна срамота од окружења, економска зависност, страх од освете или већ горе поменуто неповерење у стручне службе“. Један од кључних налаза истраживања јесте да је „насиље над женама последица и узрок родне неједнакости коју одржавају постојеће норме и ставови“. Већина испитаница сматра да је Србија и даље патријархално друштво у коме доминирају мушкарци, који су под мањим притиском друштва. Док се од жена очекује „да брину о породици, да буду предани послу и да су истовремено потчињене, љубазне, стрпљиве и пријатељски настројене“. Оно што је поражавајуће јесте чињеница, да су саме жене поларизоване у погледу свог статуса. Тако су са једне стране, оне традиционално васпитане жене, које сматрају да је овакво понашање природно за жене, јер је тако „од када је света и века“. С друге стране су „образоване,

⁴² Ф. Енгелс, 211.

углавном млађе испитанице, из урбаних средина, које таква очекивања од жене, оптерећују“. Истраживање је даље показало да је 45 одсто жена доживело неки облик насиља у партнерском односу. При томе образовање насилника не игра никакву улогу; једнако су насилни и високо образовани и они који то нису. Код већине је у питању психичко насиље, али је 17 одсто изјавило да су доживеле и физичко насиље. Према речима испитаница, мушкарци су према партнеркама „највише насилни када конзумирају алкохол, али и због љубоморе, незапослености, финансијских брига и ниског самопоштовања“.

Најчешћи облици физичког насиља су гурање, шамарање, мучење, силовање и на крају, лишавање живота. Према подацима „*Мреже Жене њрошћв насиља*“ која једина прикупља и јавно објављује податке о убиствима жена од стране партнера (брачних или ванбрачних) или чланова своје породице, у последњих десет година, у Србији је убијено око триста жена на свиреп начин: бомбом, бејзбол палицом, ножем, секиром, електричним каблом, мотком, чекићем, пиштољем, пушком, дављењем, паљењем...⁴³. То су само јавно пропраћени случајеви у медијима. Нема података о случајевима убиства жена из маргинализованих и изолованих група, које су изгубиле живот под сумњивим околностима, али нису забележени у медијима; такође нема информација о томе колико је жена умрло од последица дуготрајног трпљења насиља. Убиству жене најчешће претходи насиље у породици (физичко, психичко, сексуално, економско) које није раније препознато као ризично (како од стране жртве, тако и код институција задужених за превенцију насиља у породици).⁴⁴

Поред физичког насиља, ништа мање опасно по живот жене није и психичко насиље које се огледа у омаловажавању и понижавању, контролисању кретања и економском насиљу. Некада психичко насиље траје годинама, резултира дугогодишњом болешћу жртве која на крају умре, или изврши самоубиство, немогавши да се избори са насилником; ако јој у међувремену „крвник“ не пресуди, тако што је лиши живота, најчешће на бруталан начин. И овде су жене поларизоване у погледу заузимања става поводом психичког

⁴³ Прикупљањем и анализом новинских чланака, Мрежа „*Жене њрошћв насиља*“, којом координира Аутономни женски центар у Београду дошла је до података да је у 2010. години убијено 30 жена, у 2011. је убијено 29 жена, у 2012. је убијено 32 жене, у 2013. су убијене 43 жене, у 2014. је убијено 27 жена, у 2015. је убијена 31 жена, у 2016. је убијено 33 жена, у 2017. је убијено 26 жена, у 2018. је убијено 20 жена, у 2019. до јуна је убијено 11 жена, али према најновиним подацима Заштитника грађана, до краја 2019. је убијено преко 30 жена (евидентираних као жртве).

⁴⁴ „Вид.“, Публикацију: Слободанка Констатиновић-Вулић, Невена Петрушић, Косана Бокер, „*Друшћвени и исћоријски исћишћуционални одговор на фемидиц у Србији*“, Панчево 2019, 18. Публикација је настала у оквиру пројекта „Спречавање и искорењивање фемидицида у Србији“, који реализују: Кућа родних знања и политике, Удружење грађанки Фем Платз и Женски истраживачки центар за едукацију и комуникацију.

насиља. С једне стране су жене (старије) које сматрају да су жене те које не могу да се контролишу, тј. „не могу да ућуте“, па тако изазивају мушкарца на брутално понашање. С друге стране су жене, које се не мире са стањем да су стално под стресом који изазива страх, бес, љутња. То даље води ка анксиозности и депресији, које уколико се не лече на време, доводе до катастрофалних последица по женин живот.

Жена изложена вербалном и физичком насиљу, данас је углавном препуштена самој себи и није спремна да пријави насилника или да се обрати за помоћ надлежној служби. Разлози за непријављивање насилника су: осећај стида, страха, неповерење у полицију, тужилаштво, центре за социјални рад, здравствене центре, повереника за заштиту равноправности. Наведене службе задужене за превенцију и заштиту од насиља не располажу уређеном званичном евиденцијом о женама које су лишили живота партнери (брачни или ванбрачни) или мушки чланови породице (син, свекар, брат, унук...) Да није свесрдног ангажовања неколико женских организација које пружају подршку женама у ситуацијама насиља, јавност не би ни знала ништа о „фемциди“ у Србији. Најризицијнији моменат по женин живот, упозоравају стручњаци, је „моменат када жена одлучи да напусти насилника“. У оквиру пројекта „Искорекљивање и сиречавање фемцида у Србији“, које реализују три партнерске женске организације, спроведена су истраживања, која су ових дана и медијски пропраћена.⁴⁵ Јавност је захваљујући њима, упозната, између осталог, и са интервјуом који је урађен са неколико осуђених убица жена. Тај интервју је показао да „код тих убица није било ни трунке кајања за то што су учинили, а ако се бар мало кају, то је зато што су упропастили своје сопствене животе“. Извршиоци кривичног дела фемцида, жену доживљавају као своје власништво („моја или ничија“) и отуда у њиховим главама, болесно уверење, да имају право да жену контролишу, малтретирају (физички, психички), и на крају и лише живота, уколико одлучи да га напусти и узму судбину у своје руке.

ЗАКЉУЧАК

Чињеница је да је постојање римског „*ius vita ac necis*“ узроковано специфичностима најстаријег римског друштва и његове организације у којем су овлашћења патерфамилиаса нужно морала бити велика како би се одржао поредак римске заједнице у којој није било државне власти која би била надлежна за прописивање и санкционисање недозвољених понашања. Иако се право патерфамилиаса да одлучује о животу и смрти односио на све чланове

⁴⁵ То су: Женски истраживачки центар за едукацију и комуникацију из Ниша, Кућа родних знања и политика из Новог Сада, Фем-Плајз из Панчева.

његове породице, овај рад се задржао само на положају жене, из разлога што су и данас у 21. веку у Србији убиства жена од стране мушких чланова породице или партнера распрострањена појава. Та појава има и посебно име – феминцид.

Држава Србија има инструменте за санкционисање недозвољених понашања, али су они очигледно неефикасни јер не могу да предупреду „савремено насиље над женама“. Иако су прошли векови у којима се држава Србија трудила да у свом напретку сустигне европске земље, свог патријархалног менталитета, није се ослободила до данашњих дана. „Савремено насиље над женама“ и „древно овлашћење“ римског патерфамилиаса да одлучује о животу и смрти жене (и осталих укућана), имају исти исход – лишавање жене живота. Када је угрожено „право на живот“, угрожена су и сва остала „људска права“. Иако „право на живот“ укључује заштиту људи (па и жена) од злочина као што су: убиство, масакр, мучење и силовање – сведоци смо рапидног пораста феминцида, убиства жена од стране партнера или члана породице.

Насилника у породици, који малтретира жену, децу, мајку, сестру, има на сваком кораку. Они то раде годинама, најпре прикривено, а потом како време пролази, а друштвене санкције изостају, све отвореније. До данашњих дана није ишчезла суманута идеја у свести појединих мушкараца, да је жена његова својина и да припада само њему. Самим тим и ако је лиши живота, не чини никакав грех.

Узалуд све међнародне повеље, декларације, конвенције...које су донеле Уједињене нације и које би требало да обавезују све државе потписнице, па и државу Србију, и даље постоји широка дискриминација жена, чиме се крши начело равноправности и поштовања људског достојанства. Без икаквог је значаја констатација да је незаменљива улога жене у благостању породице и развоју друштва, када је њен фактички положај другачији од правног положаја. Традиционалну улогу мушкарца као и улогу жене у друштву треба усагласити како би се остварила потпуна равноправност мушкарца и жене. Равноправност у погледу свих економских, друштвених културних, грађанских и политичких права, с тиме да то не буде само мртво слово не папиру. Друштвени значај материнства и улогу оба родитеља у породици и подизању деце – треба коначно изменити. Утицати енергичније на јавност да је насиље недопустиво, као што треба пријавити надлежним органима сваки вид насиља. Ако треба, и и још строжијим санкцијама изменити лошу страну патријархалне свети појединаца да је „жена њихова својина“.

Државне институције, а не само невладине организације, и жене у добровољним удружењима, требају да преузму водећу улогу када је у питању спречавање насиља у друштву уопште, а посебно према најугроженијој категорији: женама, инвалидима и деци. За оне жене које су убијене, све је већ

касно. Узалуд сваљивање кривице са једне институције на другу. Правна држава је затајила. Само строге казнене мере могу насилнике уразумити. Жене које су преживеле насиље треба економски оснажити и омогућити им да својим радом могу да издржавају себе и своју децу. С друге стране, о женама са искуством насиља, које су „сачувале живу главу“, треба извештавати поштујући етичке смернице које треба да у поступку извештавања у медијима, бар мало „умање ниво трауматизације жене услед изложености јавности“, за шта се ових дана у медијима залаже једна одговорна група савесних новинара, наравно, женског пола.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Ана Божић, *Положај жене у приватном праву кроз историју до данас*, Београд 1939.
- Анте Ромац, *Извори римског права*, Загреб 1973
- Анте Ромац, *Речник римског права*, Загреб 1975.
- Антун Маленица, *Извори Римског права*, Београд 1989.
- Драгољуб Аранђеловић, *Предавања из Римског права*, Београд 1938.
- Драгомир Стојчевић, *Римско приватно право*, Београд 1977.
- Драгош Јефтић, Драгољуб Поповић, *Народна правна историја*, Београд 2003.
- Жак ле Гоф *Човек средњег века*, (превод: Љиљана Марковић, Сања Ђурковић...), Београд 2007
- Жан-Ноел Робер, *Стари Рим* (превод: Мима Александрић), Београд 1999.
- Живојин Перић, *Жена у Римском грађанском законнику*, Архив за правне и друштвене науке, 1928, 9.
- Луис Морган, *Древно друштво*, Београд 1981
- Mario Talamanca, *Istituzioni di diritto Romano*, Milano 1990.
- Марко Марковић, *Развод брака*, Београд 1964
- Мила Јовановић – необјављена докторска дисертација *Положај жене у најстаријем римском праву*, Београд, 1984.
- Michael Kaser, *Das Römische Privatrecht*, Munchen 1955, 64.
- Наташа Деретић, *Успанова брака у конјетичком друштвено-економских дешавања у XIX веку*, Зборник радова, Универзитет Синергија, Бијељина 2011, 186.
- Наташа Деретић, „*Да ли је излајање деце и прогаја деце (ius expendi) ванвременска категорија*“, Зборник радова Правног факултета у Приштини (Косовска Митровица) 2015, 475-486.
- Pietro Bonfante, *Corso di diritto Romano*, I, Roma 1925.
- Слободанка Константиновић-Вулић, Невена Петрушић, Косана Бокер, „*Друштвени и историјски институционални одговор на феминизам у Србији*“ (публикација), Панчево 2019.
- Стојан Новаковић, *Средњовековна Србија и римско право*, Архив, бр. 3, 1906, 21.
- Тацит, *Анали IV*, 53. (прев. Љиљана Црепајац) Београд 1970.
- Филип Џајгентес, *Моћ и похлепа* (превод: Мила Матијашевић), Београд 2003.

Фистел де Куланж, *Античка држава*, (превод: Прокић-Милосављевић), Београд 1956.

Фридрих Енгелс, *Порекло породице, приватне својине и државе*, Изабрана дела Карла Маркса и Фридриха Енгелса, Том II, Београд 1950.

Herrman Claudine, *La role judiciaire et politique des femes sous la Republique roman*, Bruxeles 1964.

Nataša Lj. Deretić, Ph.D., Assistant Professor
University of Novi Sad
Faculty of Law Novi Sad
nderetic@pf.uns.ac.rs

The Ancient Roman *Ius Vitae Ac Necis* (The Right to Life and Death) and Modern Abuse of Women (*Femicide*)⁴⁶

Abstract: *this paper attempts to answer the question as to whether the right to “life and death” of a woman (ius vitae ac necis) at the hands of male family members or partners is indeed a timeless category. Is it possible that in Serbia of the 21st century there is still a struggle to promote the “right to life” of women to the level of “basic human rights”? What contributed to the fact that the concept of innate human dignity based on “human rights”, which dates back from the feudal social order, has not as yet fully come to life in Serbia as far as women are concerned. What social circumstances contributed to the Roman ius vitae ac necis to outlive centuries and take root especially in Serbia, only under a different name – that of femicide? This notion has been defined as “gender based murder of women, girls, and babies of female sex by persons of the male sex”. The murderers in cases of femicide include partners (ex / current, spouses or extramarital), family members or relatives: father, father-in-law, son, son-in-law, etc. Both expert and general public wonder whether enforcing more stringent norms by authorities or acting towards changing the consciousness of the abusers or both at the same time, can contribute to eradicating this devastating phenomenon in the 21st century.*

Keywords: *woman, the right to life, dignity, authority of father, authority of husband.*

Датум пријема рада: 28.12.2019.

⁴⁶ The paper has resulted from research on the Project *Biomedicine, Environmental Protection and Law* financed by the Ministry of education, science and technological development of the Republic of Serbia.